

πολιτική

Στον αντίποδα

■ του **Κώστα Μελά**

Οικονομολόγου Πανεπιστημιακού

1

Ο Μαρξ και ο Ένγκελς έχουν αναφέρει ρητά ότι η ταξική πάλη καταλήγει πάντα *«είτε σε μια επαναστατική αναδιοργάνωση ολόκληρης της κοινωνίας, είτε στην κοινή καταστροφή των αντιμαχόμενων τάξεων»*.

Αυτή η περίφημη φράση από το πρώτο κεφάλαιο («Αστικοί και Προλετάριοι») του **«Κομμουνιστικού Μανιφέστου»** (1848) των Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς αναδεικνύει μια κρίσιμη αλλά συχνά παραγνωρισμένη πτυχή της μαρξιστικής θεωρίας για την ιστορία.

Αν και ο μαρξισμός συνδέεται συχνά με μια ντετερμινιστική (προκαθορισμένη) πίστη στη νομοτελειακή νίκη του προλεταριάτου, η συγκεκριμένη διατύπωση εισάγει την πιθανότητα της **κοινής καταστροφής** (*gemeinsamer Untergang*) των αντιμαχόμενων τάξεων.

Τα δύο πιθανά σενάρια της ταξικής πάλης:

– **Επαναστατική αναδιοργάνωση ολόκληρης της κοινωνίας:** Πρόκειται για την περίπτωση όπου η ανερχόμενη επαναστατική τάξη (ιστορικά η αστική τάξη απέναντι στη φεουδαρχία, και μελλοντικά το προλεταριάτο απέναντι στην αστική τάξη) καταφέρνει να ανατρέψει το παλιό κατεστημένο. Αυτό οδηγεί σε ένα ανώτερο οικονομικό και κοινωνικό σύστημα (π.χ. πέρασμα από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό και, κατά τον Μαρξ, από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό).

– **Κοινή καταστροφή των αντιμαχόμενων τάξεων:** Όταν η ταξική σύγκρουση φτάνει σε αδιέξοδο χωρίς καμία τάξη να μπορεί να επιβληθεί ή να οδηγήσει την κοινωνία μπροστά, το αποτέλεσμα είναι η γενική κατάρρευση, η παρακμή και η οπισθοδρόμηση του πολιτισμού. Ιστορικό παράδειγμα που συχνά αναφέρεται σε αυτή

Πού βαδίζουμε;

την κατηγορία είναι η πτώση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. **Η πολιτική σημασία της φράσης για τους μαρξιστές:** Η διατύπωση αυτή τονίζει ότι η ιστορική εξέλιξη **δεν είναι αυτόματη ούτε εγγυημένη**. Η έκβαση της ιστορίας εξαρτάται από την ανθρώπινη δράση, την πολιτική οργάνωση και τη συνειδητή πάλη (αυτό που στη μαρξιστική ορολογία ονομάζεται **υποκειμενικός παράγοντας**). Αν η εργατική τάξη δεν καταφέρει να οργανωθεί και να ανατρέψει το υπάρχον σύστημα, η κρίση του καπιταλισμού μπορεί να μην οδηγήσει στον σοσιαλισμό, αλλά σε μια γενικευμένη βαρβαρότητα και καταστροφή για όλους.

2

Το παράδειγμα της πτώσης της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας

Η πτώση της **Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας** θεωρείται το κλασικό παράδειγμα «κοινής καταστροφής» επειδή η μακροχρόνια κοινωνική και ταξική σύγκρουση στο εσωτερικό της **δεν οδήγησε σε ένα ανώτερο κοινωνικό σύστημα**, αλλά στην **κατάρρευση ολόκληρου του πολιτισμικού και οικονομικού οικοδομήματος**. Σύμφωνα με τη μαρξιστική ανάλυση (την οποία ανέπτυξε εκτενέστερα ο Ένγκελς στο έργο του «Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους»), η ρωμαϊκή κοινωνία εγκλωβίστηκε σε ένα ιστορικό αδιέξοδο για τους εξής λόγους:

Το αδιέξοδο της δουλοκτησίας: Η οικονομία της Ρώμης βασιζόταν στους δούλους. Με την πάροδο των αιώνων, η τάξη των μεγαλογαιοκτημόνων (πατρίκιοι/αριστοκρατία) συγκέντρωσε τεράστιες εκτάσεις γης (λατιφούντια), τις οποίες καλλιεργούσαν δούλοι. Αυτό οδήγησε στην καταστροφή των ελεύθερων μικροκαλλιεργητών (πληβείων), οι οποίοι έχασαν τη γη τους, μετατράπηκαν σε ένα εξαθλιωμένο «προλεταριάτο» των πόλεων και ζούσαν από τα κρατικά επιδόματα, χωρίς όμως να έχουν παραγωγικό ρόλο.

Καμία τάξη δεν μπορούσε να φέρει την επανάσταση: Σε αντίθεση με την (υποτιθέμενη) μετάβαση από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό όπου η εργατική τάξη –υποτίθεται ότι– είναι η ίδια παραγωγική και οργανωμένη, στη Ρώμη **καμία από τις εγχώριες**

τάξεις δεν διέθετε επαναστατική προοπτική:

– **Οι δούλοι** εξεγείρονταν συχνά (π.χ. ο Σπάρτακος), αλλά δεν είχαν ένα συγκροτημένο σχέδιο για μια νέα κοινωνική οργάνωση. Το μόνο που επιδίωκαν ήταν η ατομική τους ελευθερία ή η επιστροφή στις πατρίδες τους.

– **Οι πληβείοι** (οι ελεύθεροι φτωχοί) ήταν παρασιτική τάξη που εξαρτιόταν από το κράτος («άρτος και θεάματα») και δεν είχαν κανένα συμφέρον να αλλάξουν ριζικά το σύστημα.

– **Οι πατρίκιοι** είχαν παρακμάσει και ενδιαφέρονταν μόνο για τη διατήρηση των προνομίων και της χλιδής τους.

Η κοινή κατάρρευση και η «βαρβαρότητα»: Καθώς η εσωτερική παραγωγικότητα κατέρρεε και οι τάξεις είχαν εξαντλήσει τις δυνατότητες τους σε έναν αέναο κύκλο διαφθοράς, εξεγέρσεων και εμφυλίων πολέμων, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία έγινε έρμαιο των εξωτερικών εισβολών (των γερμανικών φύλων, που οι Ρωμαίοι αποκαλούσαν «βαρβάρους»).

Το αποτέλεσμα δεν ήταν ένα άλμα προς τα εμπρός, αλλά:

– **Οικονομική οπισθοδρόμηση:** Οι πόλεις ερημώθηκαν, το εμπόριο καταστράφηκε και το νόμισμα έχασε την αξία του.

– **Κοινωνική αποσύνθεση:** Η κοινωνία γύρισε αιώνες πίσω, σε μια πρωτόγονη αγροτική οικονομία επιβίωσης.

Η φεουδαρχία που αναδύθηκε αργότερα στους Μέσους Χρόνους δεν γεννήθηκε μέσα από μια εγχώρια επανάσταση της ρωμαϊκής κοινωνίας, αλλά μέσα από τις στάχτες της, ως αποτέλεσμα της **συνολικής αμοιβαίας εξόντωσης** των ρωμαϊκών τάξεων και της επιβολής των νέων γερμανικών πληθυσμών. *«Σε αντίθεση με τον “συσσωρευτικό” χαρακτήρα της εμφάνισης του καπιταλισμού, η γένεση του φεουδαρχισμού στην Ευρώπη προέκυψε από μια “καταστροφική”, συγκλίνουσα κατάρρευση δύο διαφορετικών προηγούμενων τρόπων παραγωγής, που η ανασύνθεση των αποσυνθεμένων στοιχείων τους απελευθέρωσε την καθαυτό φεουδαρχική σύνθεση, που από δω και μπρος διατηρούσε πάντα έναν υβριδικό χαρακτήρα. Οι διπλοί προκάτοχοι του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής ήταν φυσικά ο αποσυντιθέμενος δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής, που στις βά-*

σεις του είχε κάποτε οικοδομηθεί ολόκληρο το τεράστιο οικοδόμημα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, και οι διεσταλμένοι και παραμορφωμένοι πρωτόγονοι τρόποι παραγωγής των γερμανικών εισβολών, που επιβίωσαν στα καινούρια εδάφη όπου εγκαταστάθηκαν μετά τις βαρβαρικές κατακτήσεις. Αυτοί οι δύο ριζικά διαφορετικοί κόσμοι είχαν υποστεί μια αργή αποσύνθεση και μια έρπουσα αλληλοδιείσδυση στους τελευταίους αιώνες της αρχαιότητας» (1)

3

Η προειδοποίηση για το μέλλον του καπιταλισμού: Ο Μαρξ και οι μεταγενέστεροι μαρξιστές χρησιμοποίησαν το ρωμαϊκό παράδειγμα ως καθρέφτη για τις εσωτερικές αντιφάσεις του καπιταλισμού. **Η βασική ιδέα είναι ότι αν ο καπιταλισμός φτάσει σε ένα ιστορικό τέλμα και η εργατική τάξη αποτύχει να αναδιοργανώσει την κοινωνία, το σύστημα δεν θα μείνει στάσιμο· θα σαπίσει εκ των έσω.** Με βάση τα παραπάνω ο Σαμίρ Αμίν (2) προτείνει τη διάκριση μεταξύ δύο ποιοτικά διαφορετικών τύπων μετάβασης από τον έναν τρόπο παραγωγής στον άλλον: *«Όταν η μετάβαση συντελείται ασυνείδητα ή από μια αλλοτριωμένη συνείδηση –δηλαδή, όταν η ιδεολογία που εμψυχώνει τις τάξεις δεν τους επιτρέπει να κυριαρχήσουν στη διαδικασία της αλλαγής– τότε η τελευταία φαίνεται να λειτουργεί σαν μια φυσική μεταβολή, καθώς η ιδεολογία αποτελεί μέρος της φύσης. Για αυτόν τον τύπο μετάβασης μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση “μοντέλο παρακμής”*. Αντιθέτως, μόνο εάν η ιδεολογία εκφράζει τη συνολική και πραγματική διάσταση της επιδιωκόμενης αλλαγής, μπορούμε να μιλάμε για επανάσταση».

Στον σύγχρονο καπιταλισμό, η «κοινή καταστροφή» δεν μεταφράζεται απαραίτητα σε εισβολές φυλών, αλλά σε τέσσερα συγκεκριμένα αδιέξοδα:

– Οικονομική και τεχνολογική καθήλωση: Η ραγδαία ανάπτυξη της αυτοματοποίησης και της Τεχνητής Νοημοσύνης δημιουργεί μια νέα αντίθεση. Ενώ η τεχνολογία θα μπορούσε να μειώσει τον χρόνο εργασίας για όλους, στον καπιταλισμό χρησιμοποιείται για τη μείωση του κόστους. Αυτό κινδυνεύει να εκτοπίσει εκατομμύρια

εργαζόμενους από την παραγωγή, μετατρέποντάς τους σε μια μόνημα άνεργη, εξαθλιωμένη μάζα (ανάλογη με τους πληβείους της Ρώμης). Χωρίς μισθούς, η αγορά δεν μπορεί να καταναλώσει τα προϊόντα, οδηγώντας το σύστημα σε μόνιμη ασφυξία.

– Ο Τεχνολογικός Καπιταλισμός της Επιτήρησης: Αντί για την απελευθέρωση, η τεχνολογική υπεροχή των κυρίαρχων τάξεων προσφέρει πλέον πρωτοφανή μέσα καταστολής και ελέγχου (αλγόριθμοι, καθολική παρακολούθηση), μέσω της συνεργασίας των ολιγαρχών της τεχνολογίας στη Δύση με το καπιταλιστικό κράτος και με την απόλυτη οργάνωση εκ μέρους του κινεζικού κράτους στην Ανατολή.

– Οικολογική κατάρρευση: Η αλόγιστη εξάντληση των φυσικών πόρων για το κέρδος μπορεί να καταστρέψει τις υλικές βάσεις που συντηρούν τον ίδιο τον ανθρώπινο πολιτισμό. Η ανάγκη του καπιταλισμού για διαρκή μεγέθυνση συγκρούεται με τα φυσικά όρια του πλανήτη. Η κλιματική αλλαγή και η καταστροφή των οικοσυστημάτων υποσκάπτουν την ίδια την υλική βάση της παραγωγής. Αν το σύστημα δεν ανατραπεί, η κλιματική κατάρρευση θα οδηγήσει σε έναν κόσμο ακραίας σπάνης πόρων, μαζικών μετακινήσεων πληθυσμών και διάλυσης των κοινωνικών δομών.

– Πυρηνικός ή ολοκληρωτικός όλεθρος: Η ακραία γεωπολιτική σύγκρουση μεταξύ των κυρίαρχων δυνάμεων για τον έλεγχο των αγορών μπορεί να οδηγήσει σε έναν παγκόσμιο πόλεμο χωρίς νικητή.

★★★

Επομένως το ερώτημα είναι καθαρό: Ποια είναι η πιθανότερη εξέλιξη με τις σημερινές συνθήκες; Πού βαδίζουμε; Το ερώτημα ούτε ρητορικό είναι ούτε αφορά σε μακρινές εποχές. Αφορά το σήμερα, για να μην πω το χθες. Ας αναστοχαστούμε πριν απαντήσουμε με ευκολία...

Παραπομπές

1) Perry Anderson, *Από την Αρχαιότητα στον Φεουδαρχισμό*, Εκδόσεις Οδυσσέας, 1981, σ. 22

2) Samir Amin, *Revolution or Decadence? Thoughts on the Transition between Modes of Production on the Occasion of the Marx Bicentennial*, *Monthly Review*. Vol. 70. No 01 (May 2018)